

UDK 808.62(091)
800.73(497)
Izvorni znanstveni članak
Prihvaćeno za tisak 19. 12. 1997.

Radoslav Katičić
Beč, Zagreb

Drugi jezici u povijesti hrvatskoga

Autor zacrtava jezični okoliš u kojem se oblikovala hrvatska jezična izražajnost. Nastoji pokazati, ne ulazeći u pojedinosti, kako se u hrvatskom jeziku kakav je danas zrcale temeljni utjecaji trajne višejezičnosti na različitim razinama i različitoga tipa. Jezik u svojoj povijesnoj biti i ne postoji izvan odnosa s drugim jezicima.

Naslov ovoga članka nije bilo lako sročiti tako da od prve bude razumljiv, a ostane sažet, ne pretvori se i sam u svojevrsnu raspravicu. Naprosto nismo svikli da razmišljamo u tim okvirima kada se usredotočimo na koji jezik. Odmah ga zamislimo kao zatvorenu cjelinu koja se s drugima takvim doduše dodiruje («jezici u kontaktu»), prima čak i njihove utjecaje, ali uvijek ostaje sama u sebi, njima suprotstavljena. Da bi se jezik u svojoj povijesti mogao prožimati s drugim jezicima, da bi oni u njoj, u nekom smislu, mogli biti i nosivi, a ne samo pobočni, na to se obično i ne pomišlja. Još prije kojih dvadeset i pet godina izrazio sam u teoretskom prinosu istoj ovoj Suvremenoj lingvistici misao da prešutnu pretpostavku o »prirodnoj jednojezičnosti«, od koje polazi novija jezikoslovna teorija, treba zamijeniti izričitom pretpostavkom o »prirodnoj višejezičnosti«, kako sam se tada izrazio.¹ Razabrao sam poslije kako se slično razmišljanje javilo u više lingvista i potaknulo istraživačke prinose koji polaze s različitih gledišta, ali, bar koliko sam do sada uspio saznati i razabrati, ta spoznaja nije dala povoda da se počne podizati cjelovita teoretska zgrada zasnovana na njoj. Ni sâm nisam dao ozbiljniji prinos takvu misaonomu kretanju.

Što se ovim člankom vraćam takvu razmišljanju, zapravo jednoj njegovoj primjeni na povijest jezika, i to hrvatskoga, povod je ovaj broj Suvremene lingvi-

---

1 R. Katičić, Oko temelja jezikoslovlja. *Suvremena lingvistika* 9, Zagreb 1974, 312 = *Novi jezikoslovni ogledi*, II, dopunjeno izdanje, Zagreb 1992, 7–28, na str. 15–17.

stike, posvećen akademiku Milanu Mogušu o njegovu sedamdesetogodišnjem jubileju. Blizak je to kolega, drag prijatelj, s kojim sam prevalio dug put jezikoslovnoga življenja, a čini mi se da ću se kolu čestitara najprimjerenije pridružiti razmišljanjem o predmetu najavljenom u naslovu, jer je naš svečar svoj dosadašnji rad upravo uspješno zaokružio knjigom o povijesti hrvatskoga jezika. Time je, primivši mnoge, i sam dao mnoge poticaje, pa i na raspravljanje kakvo se ovdje pokušava zacrtati.

Pokušamo li obuhvatiti jednim pogledom svu povijest hrvatskoga jezika, od prvih početaka pa do danas, lako je uočiti da je ona već od svojega prvog polazišta u znaku višejezičnih dodira, koji se u njoj ne samo zbivaju, nego je već od početka bitno određuju. Povijest hrvatskoga jezika nošena je, od naraštaja naraštaju, jezičnom predajom kojoj je ishodište nedvojbeno praslavensko. No povijest hrvatskoga kao samosvojnog jezika počinje, jednako tako nedvojbeno, u času kada se to praslavensko jezično ishodište našlo na hrvatskom prostoru između Dunava, Drave i Jadrana, na novom zemljištu, u novim životnim uvjetima i u neposrednom dodiru s jezicima starosjedilaca, ostacima starinačkih, koliko ih je bilo, i s pučkim latinskim rimskih provincijalaca. S njima se, svoj odbojnosti što su je proizvodile okolnosti toga dodira i suzdržanosti u komunikaciji unatoč, moralo sporazumijevati i od njih se moralo učiti kako bi se moglo živjeti u novom krajoliku i s do tada nepoznatim predmetima i pojavama. Od njih su se preuzimala važnija zemljopisna imena, bez kojih nije bilo širokopoteznijega snalaženja na zemljištu nove postojbine. Male su tekuće vode, za koje su znali samo oni što su živjeli uz njih, mogle po nekim svojim uočljivim osobinama dobiti nova slavenska imena, pa odatle *Bistrica* ili *Slapnica*, ali one velike, za koje se znalo na daleko, zadržale su svoja stara imena, tek izgovorom prilagođena novomu jeziku, kao *Sava* ili *Drava*, *Kupa* ili *Bosut*, *Una* ili *Neretva*.

I pojave toga novoga svijeta mogle su se nazvati po nečem njima sličnom, a poznatom iz staroga. Tako se masna uljika po *maslu* prozvala *maslina*, ali novi opojni napitak od grožda, koji će odmah obilježiti hrvatsku svakodnevicu, društveni život i prehranu, nije prozvan *medovina*, po najsličnijem napitku poznatom od starine, kako se dogodilo u grčkih Indoeuroljana kad su se našli u egejskom okolišu, nego je skupa s njim preuzeta i riječ *vino*, kojom su ga označivali starosjedoci. Tako su Hrvatima došle riječi za svakodnevne predmete koji su bili proizvodi do tada nepoznatih tehnologija, kao što su i *hlače* i *košulja*, a isto tako *račun* i *štacun*, *konoba* i *polača*. To je obilježilo hrvatski jezik, i nije ga obilježilo samo takvim posudenicama što su postale neotudivim sastojkom njegova bića, pa se nikako ne mogu zvati tudicama, nego je dalo i na prvi pogled manje uočljive poticaje hrvatskoj izražajnosti, građenju rečenice, frazeologiji i stilistici.

Taj prvi jezični susret sa Sredozemljem ostao je na razini svakodnevice, upravo snalaženja u preživljavanju. No u prvom dodiru s kršćanstvom, i poslije kad su se doista pokrstili, susreli su se Hrvati s vjekovnom tradicijom sredozemne pismenosti, i to u njezinu latinskome liku, kako im je dolazila, najprije slabim intenzitetom iz carskih dalmatinskih gradova, a onda jako i organizirano iz Oglaja (Akvileje) i drugih središta crkvene organizacije Franačkoga car-

stva, stalno pak, ako i manje neposredno, preko mora iz Italije i osobito iz Rima. Ta pismenost je isprva nerazdvojno vezana s jezikom, pa se tako kneževska Hrvatska sebi i svijetu u prvo vrijeme javno predstavlja samo latinski. Odatle se nešto preoštreno može kazati da je latinski materinski jezik hrvatske književnosti, a to će reći najprije pismenosti. Odatle se dojmljivo razabire koliko je latinski jezik važan u povijesti hrvatskoga, kako njega takva kakav jest bez latinskoga i nema. Kad god pišemo hrvatski, u nekom smislu pišemo i latinski.

Da bi se pravo shvatilo što latinski znači na samom početku izobražene hrvatske izražajnosti, valja se prisjetiti da je učeni bogoslov, redovnik benediktinac, Sasin Gottschalk, koji je pod kraj prve polovice 9. stoljeća proveo dvije godine uz Trpimira, kneza Hrvata, zapamtio kako tamo »ljudi Dalmatinci« na sebi svojstven način govore latinski, pa se toga sjetio kad mu je poslije u teološkoj raspri zatrebao argument. Hrvati su, dakle, oni izobraženiji, oko svojega kneza već tada i govorili latinski. Ali se na tom dvoru govorilo i hrvatski, o čem živo svjedoče slavenske riječi što su ušle u najraniju hrvatsku latinsku pismenost. Takvi su nazivi dvorskih dostojanstvenika koje su dobili po službama što su ih vršili. To nisu samo *ban*, *tepečija*, *župan*, *podžup* i *satnik*, nego su tu, sve u latinskom tekstu, i *posteljnik* i *vinotoč*, i *psar* i *volar*, i *dvornik* i *vratar*, *šćitonoša*, *šćitnik* i, napokon, *djed Hrvata*, visoki dvorski dostojanstvenik. Od običnih se riječi u najstarijim latinskim tekstovima hrvatske pismenosti javljaju *gomilice*, *potok*, *stěnica*, koje se odnose na biljege za identifikaciju zemljišnih čestica.

Valja pretpostaviti da je u crkvenoj organizaciji na području hrvatske vlasti, koja je onda dobila okvir u ninskoj biskupiji, u skladu sa strogim i jasno razrađenim propisima koji su vrijedili u crkvi Franačkoga carstva, a upravo nam se Oglaj po svjedočanstvu vrela pokazuje u tome savjesnim i revnim, nastala i skromna dušobrižnička prijevodna književnost pisana na hrvatskom jeziku da bude razumljiva crkvenomu puku. I tu se hrvatski jezik, predstavljen crkvenim autoritetom, priljubljavao latinskomu izvorniku. No od tih tekstova nije ništa došlo do nas, pa nema smisla o tome išta više reći.

Sve se u hrvatskoj pismenosti bitno promijenilo kad su na prijelazu iz 9. u 10. stoljeće izbjegli učenici solunske braće donijeli na Jadran »Metodijevu nauku«, kako kaže papa Ivan X. u poznatome pismu hrvatskomu kralju Tomislavu i humskomu knezu Mihovilu. Hrvati su tada baštinili pismenost i jezik slavenskoga bogoslužja i ta blisko srodna, ali ipak sasvim svojebitna osnovica jezične naobrazbe, koja je bila zajednička s većinom drugih slavenskih jezika, postala je od tada nosivom sastavnicom pismene hrvatske jezične izražajnosti. Time je hrvatski u još jednom smislu postao slavenskim jezikom. A u njegovoj se povijesti na nov i prisniji način sada javlja i grčki jer je književnost slavenskoga bogoslužja bila zasnovana na prijevodima iz knjiga na tome jeziku. Tako preko staroslavenskoga i grčki stoji uz kolijevku hrvatskoga jezika. A nova slavenska pismenost, zahtjevna i u svojoj tradiciji kultivirana, doprla je, kako nam pokazuje Bašćanska ploča, najkasnije pod kraj 11. stoljeća čak i do svećanih zapisa o kraljevskim darovanjima.

Nova predaja pismene, a to će i opet reći i književne, naobrazbe nije međutim u Hrvata srušila s prijestolja latinsku, a nije niti bitno ustuknula pred njom. Oboje se, u raznovrsnu prepletanju, pokazalo neotudivom baštinom pismene hrvatske jezične izražajnosti. Time pak, osobito isprva, nije bio zajamčen sklad. Naprotiv, neizbježan je bio i sukob, a trvenje trajno. Oba su, naime, vrela književne naobrazbe predstavljala svako za se najviši autoritet. Iz latinskih se i iz slavenskih knjiga čitala misa i tako prinosila beskrvna euharistijska žrtva! Od svih slavenskih jezika jedini je hrvatski obilježen takvim odnosima.

Praslavenska jezična predaja ostala je, i u svim svojim preoblikama, bogata i živa, sve do današnjega dana. Ali u onome što je čini prikladnom za sudjelovanje u svemu što zaokuplja europski duhovni svijet, kojemu pripadaju i Hrvati, priljubljena je latinskomu i preko staroslavenskoga grčkomu, primila ih je upravo u se. Bez toga nema hrvatskoga jezika s kakvim živimo.

Život je pobio pokušaje da se sve to pojednostavni tvrdnjom kako je jedan od tih korijena zao, ili onaj staroslavenski, kako je papa Ivan pisao dalmatinskim vladarima, ili onaj latinski, kako su pod pritiskom tudinskih nasrtaja govorili, neizravno ili čak izravno, nositelji obrambene slavenske ideologije među našim starima. A da je zao praslavenski korijen, to se ne može nikako tvrditi ako će ikako biti hrvatskoga jezika. Komu je stalo do toga jezika, ne može odbacivati njegovu praslavensku podlogu. Tek obuhvaćajući ih pogledom sve, dorasli smo razmatranju hrvatskoga jezika, razglobljuju nam se spletovi njegove povijesti. Akademik to Moguš dobro zna!

Ako odnosi kako su ovdje do sada zacrtani i jesu temeljni, nisu, kada se razmatra uloga što su je u povijesti hrvatskoga igrali drugi jezici, ni približno iscrpni. Tek ostali jezici u povijesti hrvatskoga nisu temeljni, uloga im nije nosiva, ostaju pobočni.

Na jadranskim su se i podunavskim raskrižjima opet i opet jezici ne samo susretali u svakodnevicu, nego i trajno sljubljivali. S predmetima i pojavama novih vremena nisu samo dolazili i nazivi za njih iz jezika onih sredina koje su ih prije upoznale, nego je potražnja za takvim predmetima i za vještinom koja ih je umjela proizvoditi dovodila strance, trgovce i obrtnike, koji su se trajno naseljavali među pučanstvom hrvatskoga jezika. Gradovi su na hrvatskom zemljištu tako postali žarištima prisutnosti i utjecaja drugih jezika i dugo je trebalo da hrvatski, od rana snažno i živo prisutan u njima, pa i u onim dalmatinskima kojih je etnička tradicija bila romanska, napokon postane u njima i društveno doista dominantnim.

Jezičnu povijest hrvatskih gradova treba tek napisati, ali će to biti moguće tek kada u tome prevladamo zgrčeno držanje poniženih i uvrijeđenih, što su brazgotine koje je ostavila pobjedonosna doduše, ali preteška da bi se i u vlastitoj duši lako svladala, borba za punu narodnosnu integraciju i afirmaciju cjelovitoga hrvatskog područja. Treba se tu sjetiti kako su u prošlom stoljeću nositelji hrvatskoga pokreta u Splitu između sebe u uskom krugu o svem javnom i važnom govorili samo talijanski, tako su bili školovani i tako navikli, a tek kad bi se na šetnji po rivi našli u širem krugu, trudili su se da govore hrvatski kako ne bi dali gušta svojim protivnicima, autonomašima. A ipak su onda ti protivnici poraženi, a upravo su djelatnici hrvatskog pokreta uspjeli jer su iz-

ražavali duboke težnje premoćne većine svojega naroda. Nema stoga nikakva razloga da krnjimo svoju spoznajnu moć time što se gradimo, a u nas to nije baš neobično, kako i ne zamjećujemo dominantnu važnost koju je u svoje vrijeme talijanski jezik imao u životu Splita i drugih dalmatinskih gradova. Ne krnji to nimalo niti Marulića, niti Kavanjina, niti, kada se radi o Zadru, Zoranića ili Barakovića.

A kako je u Zagrebu, svim velikim protivštinama unatoč, također u prošlom stoljeću, hrvatski jezik postajao društveno dominantnim, to na osobito zanimljiv način pokazuje dobro dokumentirana i vrlo ilustrativna priča o tome kako je Alois Schönoa došao u Zagreb kao biskupski slastičar, a onda je, on otac Augustov, pokopan na Petrovskom groblju pod svečanom pločom kao Vjekoslav Šenoa!²

Dokle god u povijesnom životu hrvatskih gradova uočavamo samo hrvatsku jezičnu sastavnicu, izmiču nam bitni odnosi. Tako se na primjer onda ne uočava da su Zagreb i Varaždin, kad se gledaju s te strane, jasno različiti. U Varaždinu je na razmeđu srednjega i novoga vijeka bio dominantan njemački jezik. U službenim zapisima gradske općine on je uz latinski jako prisutan, pa onda sve više latinskomu i nadmoćan. Varaždin se tako potpuno uključuje u krug srednjoeuropskih gradova, u kojima je u specifično gradskom i općinskom životu, bez obzira na jezik temeljnoga stanovništva zemlje u kojoj su stajali sagrađeni, prevladavao jezik njemačkih doseljenika jer su upravo oni najizrazitije predstavljali navike i dostignuća gradskoga života. To vrijedi podjednako za Prag i za Krakov i za druge gradove u Češkoj, Moravskoj, Poljskoj i Ugarskoj. Njemački je bio tipični jezik grada, iako je u svakom od njih domorodački jezik — češki, poljski, slovački ili mađarski — bio također jako prisutan.

U Zagrebu je pak u to doba položaj bio nešto drukčiji. I tu se u gradskim spisima susreće njemački, očito je taj jezik u gradskoj općini bio važan, ali se u pismenoj porabi mnogo više rabi latinski. I kako protječe vrijeme to ostaje tako.³ Povezuje se to s činjenicom što su u Zagrebu pored njemačkih doseljenika ne manje važni bili i talijanski. Napokon, znamo da je u Zagrebu jedan potomak Danteova roda bio ljekarnik. Prisutnost talijanskog elementa, kakve u Varaždinu nije bilo, podupirala je u službenim zapisima o zagrebačkim gradskim poslovima latinski protiv njemačkoga.

No taj različit udio etničkih skupina i njihovih jezika u stanovništvu tih dvaju gradova, jer se radi o trgovcima i obrtnicima koji su se širokopoteznije kretali za svojim poslom, govori o nečem drugom, obuhvatnijem i znatnijem, o putovima na kojih su raskrižju ti gradovi ležali i o mreži razgranatih veza u koju su bili uvršteni kao sjecišta njezinih niti. Za Varaždin to je sve čisto srednjoeuropsko, a za Zagreb nije, tu su i mediteranske veze jake. Položen na rubu srednjoeuropskoga prostornog kruga, Zagreb je »vojničkom« ili »kraljevskom«

2 M. i Z. Šenoa, *Biskupski sladopek*, Zagreb 1993.

3 O tome je na temelju vlastitih istraživanja izlagao prof. Neven Budak na skupu o srednjovjekovnoj gradskoj kulturi na jugoistoku Europe koji je u srpnju 1994. upriličila Akademija znanosti u Göttingenu. Ovo pišem na temelju onoga što sam tamo od njega čuo. Zbornik referata s toga skupa još je u tisku.

cestom bio spojen s Cazinom, Bihaćem i Kninom, a odatle račvanjem ceste sa Splitom, Šibenikom i Zadrom, preko savske doline pak i Ljubljanskih vrata s Tršćanskim zaljevom, Furlanijom i Mletcima. U samome su gradu srednjoeuropski i sredozemni utjecaj ostvarivali svojevrsnu ravnotežu. To je jedan od bitnih razloga što je latinski jezik do tako kasno ostao živo prisutan u pisanoj porabi, pa donekle čak i društveno dominantan, na cijelom sjevernom hrvatskom prostoru, na kojem je kulturno zračila zagrebačka biskupija.

Pokazuje se tako da se krivo hrvatski sjever kao jedinstven pol šire kulturne orijentacije, sasvim srednjoeuropske, suprotstavlja sredozemnomu jugu. Tu treba mnogo tanje razlikovati, a zagrebački se kulturni, književni i jezični ambijent onda pokazuje kao prijelaz od podunavskoga i podalpinskoga sklopa prema jadranskomu. No pravo istraživanje na tom važnom području nije još ni počelo.

U povijest hrvatskoga književnoga jezika trebat će uključiti ključnu arhivsku građu na latinskom, talijanskom i njemačkom jeziku. A, dakako, i na mađarskom, koliko je ima, jer taj je jezik, koliko god je za povijest hrvatskoga vrlo važan i pri proučavanju njegove povijesti neopravdano zanemaren, u pisanoj porabi ipak znatno manje prisutan nego su oni upravo spomenuti. To važniji su u tom pogledu dodiri hrvatskoga s mađarskim u svakodnevnom životu, o čem svjedoče brojne posuđenice što se odnose na pučke i jednostavnije oblike života, koje se ne smiju izgubiti iz vida kada se govori o mnogo poznatijim talijanskim, njemačkim i orijentalnim. Kakav je pak istinski odnos hrvatskoga jezika prema istočnjačkoj kulturi islamskoga kruga i njegovoj jezičnoj izražajnosti, to tek treba valjano razmotriti i razmrsiti. Ovako od oka to se još ne može.

Sve te posuđenice svjedoče o suživljenostima s civilizacijskim sklopovima, o pripadnosti širim predjelima društvene integracije, kako u materijalnoj, tako i u društvenoj kulturi. Pri tome je najviše pozornosti, etimološke znatiželje i čistunačke mrzovolje, pobudio njihov prepoznatljivo tuđ jezični izraz i zanimljiva raznovrsnost njihova podrijetla. Odatle je ostala u sjeni važnost njihovih sadržaja, promjene koje je njegovo uvođenje izazivalo u značenjskom sustavu hrvatskoga rječnika. Dobro je poznato što posuđenice znače za fonološki sustav kojega jezika, a mnogo se manje govori i razmišlja o tome što znače za semantički. A one ga primjeruju semantičkim sustavima drugih jezika istoga komunikacijskog i kulturnog sklopa i time polažu temelj jezičnoj akulturaciji, u sve novim i novim slojevima, kako protječe vrijeme.

Za jezik uključen u nadetničku civilizacijsku komunikaciju bitno je da se na njem bez muke i osobitoga stvaralačkog zalaganja može govoriti o svemu o čem se govori na drugim jezicima istoga kruga. Izvrstan je tu primjer prevodene agencijskih vijesti. A u njima se javlja stalno nešto novo, o čem se prije i nije govorilo. Svi jezici na koje se vijesti prevode moraju biti spremni za to, imati razvijene postupke uz pomoć kojih će doskočiti svakomu novom izazovu. A najmanje od svega smije biti nesigurnosti i jezičnih nedorečenosti koje bi pri tome stvarale dodatnih teškoća. Sve staze moraju biti utabane. Jezici pripravljeni na taj način jesu standardni i kao potpuno izgrađena pojava uglavnom nisu mnogo stariji od pojave novina i telegrafskih vijesti u njima. Ta se pak komunikacija ubrzo pokazala kao globalna. Tu se hrvatski jezik, u novim prilikama, nije više mogao oslanjati na latinski model, jer je taj bio izgubio svoje

aktualno značenje, a i provjereni oslonac u talijanskom i njemačkom mogao je poslužiti tek za prvu nuždu, onoliko koliko su i ti jezici bili prilagođeni novim zahtjevima.

Uskoro su oni ostali još samo važni posrednici, tek nešto više uznapredovali na istoj putanji na kojoj se kretao i razvoj hrvatskoga jezika u punopravnu novovjeku standardnost. Obzorja su se otvorila i proširila. Od 18. stoljeća jako je zračio utjecaj francuskog jezika, koji je do tada bio ostao gotovo sasvim izvan obzorja hrvatske jezične izražajnosti. Taj je sad sve više prodirao, preko njemačkoga, što se pokazuje sasvim očito, ali i preko talijanskoga, što ostaje više skrovito, a onda sve snažnije i izravno. Od kraja prošloga stoljeća, korak se po korak u kolo hvata i engleski. On je od polovice stoljeća s kojim se upravo rastajemo snažno prisutan, sve više čak izravno i neposredno, i postao je sad već najvažniji od svih. Jer njemu je u međuvremenu više nego ikojemu drugom jeziku poraba poprimila globalne razmjere. Engleski je tako, ne zamijenivši ga u korijenima, na površini današnjice dobio mjesto latinskoga. I za Hrvate. On je danas na ovaj ili onaj način postao nosiv u razvoju svih standardnih jezika, prodiere u njih, usmjeruje ih i nagrizi im unutrašnji sklad kakav se bio ustalio u njihovu nastajanje. I to je izazov kojemu se sada moraju pokazati doraslina. Jer standardni jezik trajno postoji i živi upravo po putu svojega nastajanja, pa zato ne podnosi potiranje njegovih tragova.

U tom pogledu hrvatski jezik kao standardni ima povijest koju treba tek napisati. To je povijest izgradnje njegova civilizacijskog vokabulara i civilizacijske frazeologije, izgradnje kojom je urastao u nadetničku civilizaciju novoga vremena, obilježenog industrijskom proizvodnjom, njezinim pogonima i njezinim standardima. Kada je taj razvoj krenuo, nalazio se hrvatski jezik negdje pri začelju. Izvodila se u njem rječnička izgradnja kakva se u to doba izvodila ili se razmjerno nedavno bila izvela i u drugim jezicima istoga kruga. Materijal za tu izgradnju pružao je pored kovkosti hrvatskoga jezika što je dopuštala kovanje brojnih novih, a posve prozirnih i dobro razumljivih riječi još i poklad crkvenoslavenskoga jezika iz kojega su za istu tu svrhu bili crpili jezični materijal rusko i srpsko prosvjetiteljstvo, pa je odatle na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće bio skupio mnogo rječničke građe i »ilirski« leksikograf Joakim Stulli, te se sve to tako nudilo i hrvatskomu. Važan se postupak pri toj izgradnji sastojao i u tome da se starim i dobro poznatim riječima uz njihova prvotna daju i posebna nova značenja, i to po uzoru stranih jezičnih modela.

No orijentacija na crkvenoslavenski nije bila niti glavna niti pretežita. Nije to bilo ni dosta aktualno ni dosta bogato vrelo. Glavna je uloga tu zapala češki jezik. U njem se također baratalo slavenskim jezičnim materijalom, a pripadao je istom kulturnom ozračju, stajao u istim komunikacijskim krugovima kao i hrvatski. Češki je tako postao najvažnijim jezikom modelom pri izgradnji civilizacijskoga rječnika hrvatskoga jezičnog standarda. U njem je sve bilo nekako blisko i domaće, doista je trebalo samo posegnuti za tim. Pri daljnjemu pak opremanju danas je nedvojbeno najvažniji engleski, i ostatak će dokle god nam sada pogled seže u budućnost.

Mnogo je tu jezika trebalo nabrojiti. Neće to iznenaditi onoga tko polazi od pretpostavke o prirodnoj višejezičnosti. A ja sam postigao svoju svrhu ako sad

nisu samo nabrojani i postavljeni jedan do drugoga, nego su barem naznačeni i odnosi u kojima stoje jedni prema drugima u povijesti hrvatskoga, a to će reći u samoj naravi njegove izražajnosti. Predmet je, dakako, ovime samo načeto, tek lako dotaknut perom. Ipak se možda tako bolje razabere kako je nezaobilazan. Neka ovi redci dakle budu moja čestitka Milanu Mogušu, istraživaču povijesti hrvatskoga jezika i mojemu dragomu prijatelju, za sedamdeseti rođendan.

Other Languages in the History of the Croatian one

The author sketches the linguistic surroundings in which Croatian linguistic competence has taken shape. He tries to show, without entering into details, how the Croatian language as it is now mirrors the basic influences of permanent multilinguality on various levels and of various types. A language in its historical substance does not exist without specific reference to other languages.